

ЄВГЕНІЮ БУЛИГІНУ – 85 РОКІВ

ЄВГЕНІЙ БУЛИГІН: КОНЦЕПЦІЯ ПРАВА ЯК НОРМАТИВНОЇ СИСТЕМИ

С. МАКСИМОВ
*доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри філософії
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

У липні 2016 р. свій 85-річний ювілей відзначив Євгеній Вікторович Булигін (Eugenio Bulygin) – всесвітньовідомий аргентинський правознавець, філософ права, заслужений професор Університету Буенос-Айреса, почесний президент Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR). Він зробив значний внесок у розвиток сучасної аналітичної філософії права і насамперед таких її напрямів, як нормативна логіка і логічний аналіз проблем права. Його чітка і логічно струнка концепція права як нормативної системи, на основі якої він послідовно відстоює головні принципи юридичного позитивізму, творчо розвиває і доповнює філософсько-правові побудови Г. Кельзена, Г. Л. А. Харта й А. Росса.

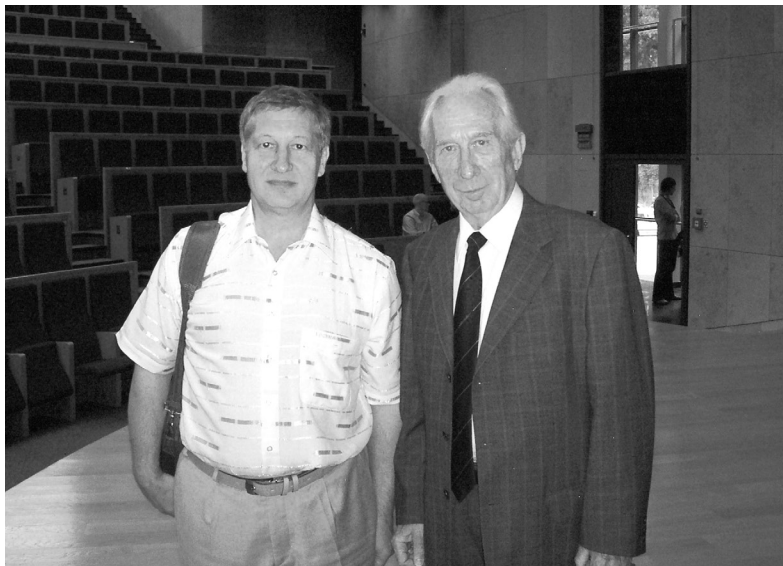
Є. Булигін народився 25 липня 1931 р. у м. Харкові, де й провів свої дитячі роки. Його батько був інженером, а мати – викладачем німецької та французької мов (вона походила із дворянського роду Кандиб) [1, 440]. Після Другої світової війни опинився з батьками в Австрії. Навчався у середній школі спочатку в Австрії, а з 1949 р. – в Аргентині. Після її закінчення у 1953 р. вступив на юридичний факультет Університету Буенос-Айреса, який закінчив у 1958 р. Ще будучи студентом університету, серйозно зацікавився філософією, особливо філософією права. З 1956 р. працює на кафедрі філософії права, у 1959 р. призначається лектором, у 1960 р. – ад'юнкт-професором, читає курси «Вступ до права» та «Філософія права».

У 1963 р. захищає дисертацію на тему «Validez y eficacia del derecho» («Дійсність і дієвість права») й отримує звання доктора права. Того ж року одержує стипендію Олександра фон Гумбольдта і проходить стажування у Німеччині в університетах Кельна (1963 р.), під керівництвом професора У. Клуга, і Бонна (1964 р.), під керівництвом професора Г. Вельцеля.

У 1968 р. стає стипендіатом Британської Ради і протягом року проводить дослідження в Оксфорді (1968–1969 рр.) під керівництвом професора Г. Л. А. Харта. Після повернення в Аргентину отримує посаду ординарного професора і викладає філософію права в Національному університеті Ла-Плати (1970–1980 рр.) й Університеті Буенос-Айреса (з 1971 р.).

Інтенсивні наукові дослідження втілюються у книзі «Нормативні системи» (1971 р.), написаній спільно з К. Альчурроном (1931–1996 рр.) [2]. Ця праця здобуває високу оцінку у філософсько-правовому співтоваристві і приносить її авторам світове визнання. З 1972 р. Є. Булигін читає лекції у різних університетах Європи та Америки як запрошений професор. У 1997 р. він удостоюється звання заслуженого професора (*profesor emérito*) Університету Буенос-Айреса. У 1984–1986 рр. після падіння воєнної хунти був деканом юридичного факультету цього навчального закладу, виступав ініціатором демократичних перетворень у ньому. З 1986 р. по 2001 р. – суддя Національного апеляційного суду Аргентини (палати з цивільних та комерційних справ). Наукові досягнення Є. Булигіна відзначені преміями Фонду Гуггенхайма (1975 р.) та Фонду Александра фон Гумбольдта (1996 р.).

Слід відзначити активну багаторічну діяльність Є. Булигіна у Міжнародній асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR) – професійної організації філософів і теоретиків права, заснованій в 1909 р. у Берліні. Понад 30 років Є. Булигін обирався членом Виконавчого комітету IVR (з 1987 р. по 2007 р.), причому у 1991–1999 рр. – віце-президентом, а у 1999–2003 рр. – президентом. Із 2007 р. він почесний президент IVR. Володіє іспанською, англійською, російською, німецькою, італійською мовами (читає українською), основні праці написані іспанською та англійською мовами. Останніми роками декілька його статей написані російською мовою [3–6].

Професор С. Максимов і професор Є. Булигін на XXIII Всесвітньому конгресі з філософії права і соціальної філософії «Право і правові культури у 21 столітті», Ягелонській університет у Кракові (Польща)

Окрім життєвого досвіду світогляд Є. Булигіна формувався під впливом таких філософів, як І. Кант, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап, В. Куайн, А. Тарський і Г. Х. фон Врігт, а серед філософів права на нього значною мірою вплинули Г. Кельзен, Г. Л. А. Харт, А. Росс і його друг та однодумець К. Альчуррон.

Саме у співавторстві з К. Альчурроном були написані основні книги: «Нормативні системи» («Normative Systems»), видана англійською мовою (Відень; Нью-Йорк, 1971) [2] і перекладена іспанською (Буенос-Айрес, 1975), німецькою (Фрейбург; Мюнхен, 1994), італійською (Турин, 2005), російською (Санкт-Петербург, 2011, 2013) [7; 8]; «Про існування юридичних норм» («Sobra la existencia de las normas juridicas») (Валенсія, 1980, Мехіко, 1995) та «Логічний аналіз і право» («Análisis Lógico y Derecho») (Мадрид, 1991), а також 23 статті. Такий плідний творчий симбіоз дає підстави авторам іронічно представляти свої праці як написані одним персонажем «Карлосом Євгенієм Булирроном (Carlos Eugenio Bulyrón)» [9, 245].

За оцінкою М. Атієнзи, книга «Нормативні системи» справедливо визнається однією з найважливіших праць у правовій філософії другої половини ХХ ст. Проведений у ній аналіз фундаментальних понять правової теорії, таких як «правова система», «прогалина», «протиріччя у законі і протиріччя між законами» і т. ін., є значним внеском у цю дисципліну. М. Атієнза зазначає: «...як часто трапляється з інтелектуальною продукцією, ці дослідження є, радше, не точкою прибуття, а “лише” вихідним пунктом, але таким, який жоден із теоретиків права не зможе проігнорувати. Вона є внеском у науку права, тому має увійти у будь-яку антологію за темами, які, поза всяким сумнівом, є центральними у фундаментальному дослідженні юридичних питань» [9, 246].

Правові погляди Є. Булигіна являють собою варіант ексклюзивного («жорсткого») позитивізму. До правового позитивізму він відносить такі теоретичні конструкції, які ґрунтуються на двох основоположних тезах: тезі про джерела права і розподільній тезі. Теза про джерела права виходить із того, що всі формальні джерела права, які становлять дійсне, або позитивне право, являють собою соціальні факти, що можуть бути встановлені без звернення до моральних оцінок. Це означає, що все право – це людське творення, артефакт. Розподільна теза заперечує необхідний (понятійний) зв'язок між правом і мораллю. Моральне виправдання правових норм не є необхідною ознакою права, а тому правові норми можуть не відповідати вимогам моралі [4, 236–237.]. Він стоїть на позиції етичного скептицизму (близького до емотивізму), відповідно до якого моральні судження не можуть бути ні об'єктивними, ні істинними, тому що є ціннісними судженнями [4, 245].

Одним з основних положень правової концепції Є. Булигіна є розмежування правових норм і нормативних речень. Правові норми – прескриптивні, вони приписують належну поведінку шляхом логічного пов'язування набору певних життєвих обставин із правовими наслідками. Це пов'язування відбувається завдяки набору логічних формул, які надають нормі того чи іншого ступеня імперативності. На відміну від норм, правові речення самі собою не нав'язують учасникам спілкування форми належної поведінки: вони не прескриптивні, а дескриптивні й лише констатують, що ті чи інші норми, імперативи існують і діють у суспільному житті [5, 148].

Відповідно, відрізняється від норм і логічна структура правових речень, у якій відсутня імперативна зв'язка (повинність). Відмінна і форма їх об'єктивної значущості: норми можуть бути діючими і недіючими, ефективними і неефективними, але лише нормативні речення можуть бути істинними або хибними. Оскільки правова наука здатна формулювати істинні нормативні речення про зміст права, можлива і позитивістська правова наука, вільна від цінностей. Тільки така наука відповідає завданню неупередженого пізнання правової дійсності.

На основі розмежування правових норм і правових речень, Є. Булигін дає свою відповідь на проблему існування прогалин та суперечностей у праві й законі. Якщо, за загальним правилом, юридичний позитивізм ґрунтується на тезі про відсутність прогалин і суперечностей у праві, яке мислиться як замкнута логічна система, то Є. Булигін вважає, що правові речення не завжди є адекватними реальній правовій (логічній) структурі. Мислитель розглядає у цьому зв'язку категорії об'єктивності й істинності права. Істинним, і у цьому сенсі об'єктивним, право може вважатися у тому випадку, якщо воно дає замкнуту і логічно послідовну відповідь на юридично значуще питання про деонтичний статус цього виду поведінки. Якщо правові речення не містять відповіді на запитання («Чи є дозволим (забороним, обов'язковим) той чи інший вид правової поведінки?»), то тут ми маємо справу з прогалиною у праві; якщо дається дві протилежні відповіді на те саме запитання (наприклад, діяння приписане, але його невиконання дозволено), ми стикаємося із суперечністю у праві. Але це не означає, що для заповнення прогалин та усунення суперечностей у праві треба звертатися до моральних принципів чи інших соціальних регуляторів (як це робить, наприклад, Р. Дворкін).

На думку Є. Булигіна, якщо в конкретній системі права відсутні відповідні правові речення або вони не стають непослідовними, то це не перешкоджає нам установити нормативний статус конкретного виду поведінки шляхом формулювання нового істинного правового речення на підставі судового розсуду.

Визнання (recognition) правових норм відбувається через правову аргументацію, яка дає можливість надати вербальної форми тим логіко-правовим посилам, які вже імпліцитно існують у цій системі права. Але, на відміну від інших сучасних авторів, Є. Булигін не вважає можливим створення твердих правил правової аргументації (як це робить, наприклад, Р. Алексі) чи створення особливого виду логіки — юридичної (І. Вроблевський). Мислитель розрізняє два види правової аргументації: обґрунтування і переконання. Перший ґрунтується виключно на логічних засобах, другий — на психологічній переконаності аргументів. Типовим прикладом обґрунтування може бути математична теорема; прикладом переконливості — рекламний заклик. У юридичній практиці ці два види аргументації, як правило, нерозривно пов'язані — мовлення адвоката чи рішення судді містять і логічні, і психологічні аргументи. Але психологічна аргументація, за переконанням Є. Булигіна, не є правовою аргументацією — до неї належать тільки заходи формальної логіки. Він вважає науково необґрунтованим включення у визначення права будь-яких психологічних, аксіологічних та інших позалогічних елементів [10, 11].

Є. Булигін опублікував понад 11 книг і 150 статей різними мовами, а також переклади 6 книг і понад десяти статей з англійської та німецької мов на іспан-

ську. Серед його книг, окрім вже згаданих, написаних у співавторстві з К. Альчурроном, такі: «Naturaleza jurídica de la letra de cambio» («Правовий статус векселя», Буенос-Айрес, 1961); «Norme, validità, sistemi normativi» («Норми, термін дії, нормативні системи», Турин, 1995); «La pretension de corrección del derecho. La polémica sobre la relación entre derecho y moral» («Вимога правильності права. Спори з приводу взаємозв'язку між правом і мораллю», у співавторстві з Р. Алексі, Богота, 2001); «Validez y eficacia del derecho» («Дійсність і дієвість права», у співавторстві з Г. Кельзенем та Р. Вальтером, Буенос-Айрес, 2004); «Las lagunas del derecho» («Прогалини у праві», у співавторстві з Ф. Атріа та іншими, Мадрид, 2005); «Normas y sistemas normativos» («Норми і нормативні системи», у співавторстві з Д. Мендонца, Мадрид, 2005); «Una discusión sobre la teoría jurídica» («Дискусія щодо правової теорії», у співавторстві з Дж. Разом і Р. Алексі, Мадрид, 2007).

Про постійний інтерес філософів і теоретиків права до творчості Є. Булигіна свідчить, зокрема, той факт, що у 2015 р. в одному з провідних світових видавництв (Видавництві Оксфордського університету, Велика Британія) був опублікований том вибраних творів Є. Булигіна «Есе з правової філософії» [11].

Перше знайомство пострадянського філософсько-правового співтовариства з Є. Булигіним відбулося у 2003 р., коли як президент IVR він відвідав із візитом Україну, де провів творчі зустрічі з науковцями Києва, Одеси і Харкова. Перші переклади статей Є. Булигіна російською з'явилися у часописі Всеукраїнської асоціації філософії права і соціальної філософії «Проблеми філософії права» («К проблеме объективности права» (т. III, 2005) [10] і «К проблеме обоснования прав человека» (т. IV–V, 2006–2007)) [12]. У цьому ж часописі було опубліковано переклад дискусії між Є. Булигіним і Р. Алексі з проблеми природи права [13; 14]. Останніми роками у журналі «Філософія права і загальна теорія права» вийшли переклади статей Є. Булигіна українською мовою («Кант і сучасна філософія права» (2014) [15], «Норми права, логіка та істина» (2015) [17], «Мое бачення раціональності права» (2016) [18]). Найбільш повне уявлення про творчість Є. Булигіна можна отримати із двох збірок його праць: «“Нормативні системи” та інші праці з філософії права і логіки норм» (СПб., 2013) [18] і «Вибрані праці з теорії та філософії права» (СПб., 2016) [19].

Про неабиякі здібності Є. Булигіна як полеміста свідчать ті дискусії, в яких він бере участь на міжнародних форумах і на сторінках наукових видань. Так, широко відомими є його дискусії з Г. Кельзенем (щодо проблеми дійсності та дієвості права) [18, 273–323], О. Вайнбергером (щодо проблеми логіки норм) [18, 327–376], Р. Алексі (щодо проблеми природи і поняття права як спір між позитивістом і неопозитивістом) [18, 379–428] та іншими науковцями. Слід зазначити, що поряд з академічними успіхами Є. Булигіна від інших відрізняє тонке почуття гумору і вміння гармонійно поєднувати різні сторони життя, такі як сімейні цінності (у нього троє дітей і п'ятеро онуків), відпочинок, дружба і заняття філософією права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Максимов С. И. Евгению Викторовичу Булыгину – 80 лет / С. И. Максимов // Проблемы философии права. – 2012. – Т. VIII–IX. – С. 440–443.
2. Alchurron C. E. Normative Systems / С. E. Alchurron, E. Bulygin. – Wien ; New York : Springer, 1971.

3. Булыгин Е. В. Кант и современная философия права / Е. В. Булыгин // Булыгин Евгений Викторович. Избранные работы по теории и философии права. – СПб. : Алеф-Пресс, 2016. – С. 18–27.
4. Булыгин Е. В. Что такое правовой позитивизм? / Е. В. Булыгин // Правоведение. – 2011. – № 4. – С. 236–245.
5. Булыгин Е. В. Нормы и нормативные предложения: различие между ними и опасность их смешения / Е. В. Булыгин // Правоведение. – 2008. – № 2. – С. 147–153.
6. Булыгин Е. В. Краткая автобиография / Е. В. Булыгин // Российский ежегодник теории права. – 2010. – № 3. – С. 481–482.
7. Алчуррон К. Э. Нормативные системы / К. Э. Алчуррон, Е. В. Булыгин // Российский ежегодник теории права. – 2010. – № 3. – С. 309–480.
8. Алчуррон К. Э. Нормативные системы / К. Э. Алчуррон, Е. В. Булыгин // «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. – С. 44–210.
9. Атиенза М. Евгений Булыгин и теория юридической аргументации / М. Атиенза ; пер. с англ. С. И. Максимова // Проблеми філософії права. – 2008. – Т. IV–V. – С. 245–251.
10. Булыгин Е. В. К проблеме объективности права / Е. В. Булыгин // Проблемы философии права. – 2005. – Т. III. – С. 7–13.
11. Bulygin E. Essays in Legal Philosophy / E. Bulygin ; ed. by K. Berman, C. Huerta, T. Mazzaresse, J. J. Moreso, P. E. Navarro, S. L. Paulson. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 378 p.
12. Булыгин Е. К проблеме обоснования прав человека / Е. Булыгин // Проблемы философии права. – 2008. – Т. IV–V. – С. 149–152.
13. Булыгин Е. Алекси между позитивизмом и неопозитивизмом / Е. Булыгин // Проблеми філософії права. – 2012. – Т. VIII–IX. – С. 36–43.
14. Алекси Р. Между позитивизмом и неопозитивизмом? Третий ответ Евгению Булыгину / Р. Алекси // Проблеми філософії права. – 2012. – Т. VIII–IX. – С. 51–59.
15. Булигін Є. Кант і сучасна філософія права / Є. Булигін // Філософія права і загальна теорія права. – 2014. – № 1–2. – С. 304–311.
16. Булигін Є. Норми права, логіка та істина / Є. Булигін // Філософія права і загальна теорія права. – 2015. – № 1–2. – С. 298–311.
17. Булигін Є. Моє бачення раціональності права / Є. Булигін // Філософія права і загальна теорія права. – 2016. – № 1–2.
18. Булыгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права / пер. с английского, немецкого, испанского ; под науч. ред. М. В. Антонова, Е. Н. Лисанюк, С. И. Максимова. – СПб. : Алеф-Пресс, 2016. – 476 с.
19. «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм / К. Э. Алчурон, Е. В. Булыгин, П. Герденфорс, Д. Макинсон; под ред. Е. Н. Лысанюк. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. – 380 с.

REFERENCES

1. Maksimov S. I. Evgeniiu Viktorovichu Bulyginu – 80 let [The Jubilee of Eugenio Bulygin (80 years)], *Problemy filosofii prava*, 2012, vol. VIII–IX, pp. 440–443.
2. Alchurron C. E., Bulygin E. Normative Systems, Wien; New York: Springer, 1971.
3. Bulygin E. V. Kant i sovremennaia filosofia prava [Kant and Contemporary Philosophy of Law], *Bulygin Evgeniy Viktorovich. Izbrannyye raboty po teorii s filosofii prava*, Sankt-Petersburg, 2016, pp. 18–27.

4. Bulygin E. V. Chto takoe pravovoi pozytivizm? [What is Legal Positivism?], *Pravovedenie*, 2011, no. 4, pp. 236–245.
5. Bulygin E. V. Normy i normativnyie predlozhenia: razlichii mezhdu nimi i opasnost ih smeshenia [Norms and Normative Propositions: the Difference between them and the Danger of their Mixing], *Pravovedenie*, 2008, no. 2, pp. 147–153.
6. Bulygin E. V. Kratkaia avtobiografia [An (Auto)biographical Sketch], *Rossiyskiy ezhegodnik teorii prava*, 2010, no. 3, pp. 481–482.
7. Alchurron C. E., Bulygin E. V. Normativnyie sistemy [Normative Systems], *Rossiyskiy ezhegodnik teorii prava*, 2010, no. 3, pp. 309–480.
8. Alchurron C. E., Bulygin E. V. Normativnyie sistemy [Normative Systems], «Normativnyie sistemy» i drugiie raboty po filosofii prava i logike norm, Sankt-Petersburg, 2013, pp. 44–210.
9. Atienza M. Evgeniy Bulygin i teoriia juridicheskoy argumentatsii [Eugenio Bulygin and the Theory of Legal Argumentation], *Problemy filosofii prava*, 2008, vol. IV–V, pp. 245–251.
10. Bulygin E. V. K probleme obektivnosti prava [To the problem of objectivity of law], *Problemy filosofii prava*, 2005, vol. III, pp. 7–13.
11. Bulygin E. Essays in Legal Philosophy, Oxford: Oxford University Press, 2015, 378 p.
12. Bulygin E. V. K probleme obosnovaniia prav cheliveka [On the Problem of the Foundation of Human Rights], *Problemy filosofii prava*, 2008, vol. IV–V, pp. 149–152.
13. Bulygin E. V. Alexy mezhdu pozitivizmom i nepozitivizmom [Alexy Between the Positivism and Non-Positivism], *Problemy filosofii prava*, 2012, vol. IV–V, pp. 36–43.
14. Alexy R. Mezhdud pozitivizmom i nepozitivizmom? Tretiy otvet Evgeniiu Bulyginu [Between the Positivism and Non-Positivism? A Third Replay to Eugenio Bulygin], *Problemy filosofii prava*, 2012, vol. IV–V, pp. 51–59.
15. Bulygin E. Kant i suchasna filosofii prava [Kant and Contemporary Philosophy of Law], *Filosofii prava i zagalna teoriia prava*, 2014, no. 1–2, pp. 304–311.
16. Bulygin E. Normy prava, logika i istina [Legal Norms, Logics and Truth], *Filosofii prava i zagalna teoriia prava*, 2015, no. 1–2, pp. 298–311.
17. Bulygin E. Moie bachennia racionalnosti prava [My Vision of the Rationality of Law], *Filosofii prava i zagalna teoriia prava*, 2016, no. 1–2.
18. Bulygin E. V. Izbrannyye raboty po teorii s filosofii prava [The Selected Writings in Theory and Philosophy of Law], Sankt-Petersburg, 2016, 476 p.
19. «Normativnyie sistemy» i drugiie raboty po filosofii prava i logike norm. [Normative Systems and other Works on the Philosophy of Law and Logics of Norms], Sankt-Petersburg, 2013, 380 p.

Максимов С. І. Євгеній Булігін: концепція права як нормативної системи

Анотація. Ювілейна стаття, присвячена 85-річчю Євгенія Вікторовича Булігіна – всесвітньовідомого аргентинського філософа права, заслуженого професора Університету Буенос-Айреса, президента Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (1999–2003) і члена Наукової ради журналу «Філософія права і загальна теорія права». Розкриваються життєвий шлях і головні ідеї його філософсько-правової концепції.

Ключові слова: Євгеній Булігін, нормативні системи, деонтична логіка, право, правовий позитивізм.

Максимов С. И. Евгений Булыгин: концепция права как нормативной системы

Аннотация. Юбилейная статья, посвященная 85-летию Евгения Викторовича Булыгина – всемирно известного аргентинского философа права, заслуженного профессора Университета Буэнос-Айреса, президента Междуна-

родной ассоциации философии права и социальной философии (1999–2003) и члена Научного совета журнала «Философия права и общая теория права». Раскрываются жизненный путь и главные идеи его философско-правовой концепции.

Ключевые слова: Евгений Булыгин, нормативные системы, деонтическая логика, право, правовой позитивизм.

Maksymov S. Eugenio Bulygin: the Concept of Law as a Normative System

Summary. A jubilee article dedicated to the 85th anniversary of Eugenio Bulygin, the world-famous Argentine philosopher of law, an honorary professor at the University of Buenos Aires, president of the International Association of Philosophy of Law and Social Philosophy (1999–2003) and member of the Academic Council of the «Philosophy of Law and General Theory of Law» journal. The life path and the main ideas of his philosophical and legal concept are revealed.

Key words: Eugenio Bulygin, normative systems, deontological logic, law, legal positivism.